

Misyoner William Maccallum'ın "What do You Know About Constantinople?" Adlı Risalesi Bağlamında 20. Yüzyıl Başlarında Amerikan Board ve İstanbul*

American Board and Istanbul in the Early 20th Century in the Context of the Treatise entitled Missionary William Maccallum's "What Do You Know About Constantinople?"

Necati Çavdar** & Burhan Budak***

MAKALE BİLGİSİ

Araştırma Makalesi

Research Article

Sorumlu yazar:

Corresponding author:

** Tokat Gaziosmanpaşa

Üniversitesi

ncavdar19@gmail.com

ORCID: 0000-0002-0713-6803

*** Tokat Gaziosmanpaşa

Üniversitesi

burhan.budak60@outlook.com

ORCID: 0000-0002-7610-0396

Başvuru / Submitted :

19 Mart 2023

Kabul / Accepted :

27 Nisan 2023

DOI: 10.21021/osmed.1267739

Atıf/Citation:

Çavdar, N.; Budak, B. "Misyoner William Maccallum'ın "What do You Know About Constantinople?" Adlı Risalesi Bağlamında 20. Yüzyıl Başlarında Amerikan Board ve İstanbul". Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi, 17 (2023): 107-128.

Benzerlik / Similarity : %13

Öz

Amerika Birleşik Devletleri'nde, yurt dışına dini ve yardım amaçlı görevliler yollamak üzere 1810 yılında faaliyete geçen Protestan bir kuruluş olan ABCFM'nin çalışmalarının 1830'lu yıllardan itibaren Osmanlı coğrafyasında yoğunluk kazanmaya başladığı bilinmektedir. Misyonerliğin prensipleri içerisindeki yaygın ideal, şüphesiz ki İncil'in geniş kitleler tarafından okunmasını sağlamak idi. İncil'in ve misyonerlik propagandasına dair diğer eserlerin basım-yayın faaliyetlerinin Osmanlı coğrafyasında çeşitlilik ve hız kazanması, İstanbul Merkez İstasyonu'nda Amerikan İncil Şirketi bünyesinde kurulan Amerikan Hanı'nın, nam-ı diğer İncil Evi'nin (Bible House) 1872 yılında faaliyete geçmesi ile mümkün olmuştur. ABCFM, bu merkezde yapılacak olan çeviri çalışmaları, kitap, broşür ve benzeri basım ve yayın faaliyetlerini yürütmek üzere sorumlular görevlendirmiştir. Bu çalışma, ABCFM'nin, İncil Evi adı verilen İstanbul'daki organizasyonunun basım-yayın faaliyetlerini konu edinmiştir. İstanbul'daki İncil Evi'nin basım-yayın faaliyetlerinin uzun süre başında bulunmuş olan William MacCallum'ın, *İstanbul Hakkında Ne Biliyorsunuz?* adlı eserindeki veri ve görüşler, Osmanlı arşiv belgeleri, ABCFM arşiv belgeleri ve alanın tetkik eserleri ile harmanlanarak değerlendirilmiştir. Çalışmada, Amerikan Board teşkilatının 20. asrın başlarında İstanbul'da gelmiş olduğu nokta tespit edilerek 1912 yılı itibarıyla İstanbul'da faaliyette bulunan misyonerlerin bir listesine ve görev bölgelerine yer verilmiştir. Bu yönüyle çalışmamızın genel olarak Osmanlı'da Amerikan misyonerlik faaliyetleri konusunda yapılan çalışmalara, özel olarak da ABCFM'nin İncil Evi vasıtasıyla Osmanlı'da yürüttüğü basım-yayın faaliyetleri konusunda literatüre katkı sağlayacağı kanaatindeyiz.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, ABCFM., Misyonerlik, İncil Evi, William MacCallum.

Abstract

It is known that the activities of ABCFM, a Protestant organization that started its activities in the United States in 1810 to send religious and charitable officials abroad, began to gain intensity in the Ottoman geography from the beginning of the 1830s. The common ideal within the principles of missionary work was undoubtedly to have the Bible read by the masses. The diversity and acceleration of the printing-publishing activities of the Bible and other works on missionary propaganda in the Ottoman geography became possible with the establishment of the Amerikan Inn, which was established in Istanbul Central Station within the body of the Amerikan Bible Company, in 1872. In this inn, also known as the Bible House, ABCFM has appointed responsible persons to carry out the translation works, printing and publishing activities of books, brochures and similar. This study deals with the printing-publishing activities of ABCFM's organization in Istanbul, called Bible House. William MacCallum, who was the head of the publishing and publishing activities of the Bible House in Istanbul for a long time, asked What Do You Know About Istanbul? The data and opinions in his work were evaluated by blending them with the Ottoman Archive documents, ABCFM Archive documents, and the research works of the field. In the study, the point reached by the Amerikan Board organization in Istanbul at the beginning of the 20th century was determined, and a list of the missionaries operating in Istanbul as of 1912 and their duty regions were included. In this respect, we believe that our study will contribute to the studies on Amerikan missionary activities in the Ottoman Empire in general, and specifically to the literature on the printing-publishing activities carried out by ABCFM in the Ottoman Empire through Bible House.

Keywords: Ottoman Empire, ABCFM., Missionary, Bible House, William MacCallum.

* Bu çalışma, danışmanlığında devam etmekte olan Amerikan Protestan Misyonerliği Organizasyonunda İncil Evi'nin (Bible House) Yayın Faaliyetleri (1831-1922) başlıklı doktora tezinin bir başlığının genişletilmesiyle vücuda getirilmiştir.

Giriş

American Research Institute in Turkey (Türkiye Amerikan Araştırma Enstitüsü), kısa adıyla ARIT kaynaklarından birini teşkil eden DLIR¹ kayıtlarına göre MacCallum ailesinin menşei, İrlanda'nın "Highlands" topraklarına dayanmaktadır. Aile, büyükbaba MacCallum öncülüğünde Kanada topraklarına göç ettiğinde Frederick William MacCallum'ın babası henüz bir çocuktur. Frederick, papaz bir babanın oğlu olarak 18 Mart 1863 tarihinde Ontario Eyaleti sınırları içerisinde bulunan Warwick Kasabası'nda doğdu. Dokuz çocuklu aile, baba MacCallum'ın himayesinde 500 doları geçmeyen bir aylık gelir ile geçimini sağladı. Ailenin büyük çocukları okulda iken annesine yardımcı olan Frederick'e düşen ödevler ise evin tek atının bakımı, sahip oldukları bir ineğin sağımı ve yakacak odunların kesilmesinden ibaretti. Baba MacCallum, güç koşullar içerisinde dokuz çocuğuna da üniversite eğitimi aldirmaya muvaffak oldu.² Lise eğitimini tamamlayan Frederick, eğitime devam edebilmek için Oberlin/Ohio'ya gitti. Oberlin'de kirasını kar küreyerek ve ateş yakarak ödediği bir tavan arası odasında barınarak eğitimini tamamladıktan sonra bir köy okulunda öğretmenlik yapmaya başladı. Daha sonra Québec Eyaleti'nin Montreal şehrinde bulunan McGill Üniversitesi'ne girmeye hak kazandı. McGill'den 1888 yılında mezun olan Frederick, Yale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne başladı. Profesör Harper danışmanlığında İbranice eğitimi alan Frederick, 1890 yılında İlahiyat doktoru unvanı aldı.³

1. Frederick William MacCallum'ın ABCFM Bünyesindeki Faaliyetleri

MacCallum, 23 Temmuz 1890 tarihinde Board misyonerlerinden Henrietta Mima Heid (1865-1959)⁴ ile evlendi. 16 Ağustos 1890'da Boston'dan Türkiye'ye yelken açan MacCallum çifti, İstanbul'a vardıklarında bir grup Board misyoneri ile bir araya geldiler. Bunlar arasında; Bursa ve Sivas misyonlarında görev alan Bayan Annie T. Allen (1868-1922)⁵, Bitlis, İstanbul ve Harput misyonlarında görev alan George P. Knapp (1863-1915)⁶ ve Harput, Bitlis ve Diyarbakır misyonlarında yirmi beş yıl aktif görevde kalmış bulunan eşi Anna J. Hunt Knapp (1862-1954)⁷, ünlü misyoner Rahip Dr. Joseph Kingsbury Greene'nin (1834-1917)⁸ oğlu Rahip Frederick D. Greene (1863-1962)⁹ ve eşi Sarah Foster Greene (1868-1946)¹⁰ bulunuyordu.¹¹

Dr. MacCallum ve eşi Henrietta dört yıl boyunca kalacakları Erzurum'a kadar bu grupla birlikte seyahat ederek 10 Ekim 1890'da Erzurum'a ulaştılar. Dr. MacCallum'ın buradaki görevi Erzurum'a bağlı Board istasyonlarını ziyaret etmenin yanında evinden vaizlik ve bazen de öğretmenlik yapmaktı. Dr. MacCallum, diğer misyonerlerin rivayetlerine göre, azmi, çalışkanlığı

¹ Amerikan Denizaşırı Araştırma Merkezleri Konseyi (CAORC), 1999'da Amerikan Denizaşırı Dijital Kütüphanesini (AODL) başlattı. AODL, tüm CAORC üye merkezlerinden önemli bibliyografik ve tam metin birincil ve ikincil kaynak bilgilerinin standardizasyonu ve elektronik dağıtımını ihtiva eden internet tabanlı bir mekanizmadır. AODL programının ilk kaynakları Avrupa, Yakın ve Orta Doğu, Güney ve Güneydoğu Asya ve Batı Afrika'daki denizaşırı merkezlerde bulunuyordu. Program artık İç Asya ve ayrıca merkezlere ev sahipliği yapan ülkelerdeki diğer koleksiyonlardan bibliyografik materyalleri de içermektedir. Bu yeni katılım ve kapsam düzeyini yansıtmak için Kasım 2004'te programın adı Uluslararası Araştırma için Dijital Kütüphane (DLIR) olarak değiştirilmiştir (<http://www.dlir.org/about-dlir>). [Erişim: 10.01.2023].

² DLIR, MFM-M-1-1, Memorial Records for Frederick W. MacCallum.

³ DLIR, MFM-M-1-1, Memorial Records for Frederick W. MacCallum.

⁴ DLIR, PCM-M-2, Memorial Records for Henrietta M. MacCallum.

⁵ DLIR, PCM-A-23, Personnel Records for Annie T. Allen.

⁶ DLIR, MFM-K-19, Memorial Records for George P. Knapp.

⁷ DLIR, MFM-K-17, Memorial Records for Anna J.H. Knapp.

⁸ DLIR, MFM-G-37-1-2, Memorial Records for Joseph K. Greene.

⁹ DLIR, MFM-G-36, Memorial Records for Frederick D. Greene.

¹⁰ DLIR, MFM-G-40, Memorial Records for Sarah F. Greene.

¹¹ DLIR, MFM-M-1, Memorial Records for Frederick W. MacCallum.

ve son derece zeki oluşu sebebiyle Ermenice öğrenmeye başladıktan altı hafta sonra Ermenice vaaz vermeye başladı. Erzurum'da Amerikan Board'a dört yıl boyunca hizmette bulunduktan sonra 1894 yılında Maraş'a transfer edilen Dr. MacCallum, Maraş'ta bulunan Ruhban Okulu'nda öğretmenlik yapmak üzere görevlendirildi. Burada on yedi yıl boyunca teoloji seminerleri düzenledi.¹²

1912 yılında, İncil Topluluğu Yayın Bölümü'nün (Bible Societies Publication Department) İstanbul İncil Evi'ndeki yayın kısmının başına geçmesi talep edildi.¹³ Dr. MacCallum'ın İncil Evi'ndeki bu görevlendirmeyi kabul ederek işe başladığı yıllarda Osmanlı Devleti Balkan Harbi'nde savaşmaktaydı. Bu durum misyonerlerin olağan çalışmalarında aksaklıklar ve kısıtlamalar meydana getiriyordu. Misyonerler bu durumu; "Türkiye'de siyasi huzursuzluk vardı ve azınlıklara karşı bir düşmanlık hissediliyordu. Süreli yayınlar ve kitaplar onlara ulaşamıyordu"¹⁴ şeklinde değerlendirdiler. Savaş halindeki bir devletin ve toplumun ruhsal yapısı göz önüne alındığında, devletin mevcut politikası ve kararları aleyhinde kamuoyu oluşturabilecek her türden yayın ve propaganda aracını ve kargaşaya neden olabilecek faaliyetleri kontrol altında tutması kaçınılmazdı. Bu bağlamda misyonerlerin yayın faaliyetlerinin söz konusu savaş ortamından olumsuz yönde etkilenmesi son derece olağandı.

1912-1915 yılları arasında İncil Topluluğu Yayın Bölümü'nün İncil Evi yayın işlerinden sorumlu olan Dr. MacCallum, üç yıllık hizmetinin ardından 1915-1919 yılları arasında Tiflis ve Van'da savaş mağdurları için yapılan yardım çalışmalarını organize etti. Bu görevin ardından New York'a giderek Near East Relief (Yakın Doğu Yardım Heyeti) çalışmaları kapsamında Amerikan Board İdari Merkezi'nde yardım toplama girişimlerinde bulundu. Dr. MacCallum, New York'ta bir yıl kadar süren çalışmadan sonra 22 Aralık 1919 tarihinde İstanbul'a döndü¹⁵ ve *The Acorne*'da,¹⁶ Mali İşler Sorumlusu imzasıyla bir demeçte bulundu. Açıklamasında, New York Ulusal Komitesi (National Committee) ile yapmış olduğu mülakatlar sonucunda New York Amerikan Pazar Okulları'nın (Sunday Schools of America) yirmi milyon kişiden oluşan üyelerine yapılacak bir Noel Çağrısı ile en az iki milyon dolarlık bir bütçenin oluşturularak kısa süre içerisinde İstanbul'a ulaştırılacağı öngörüsünde bulundu. Söz konusu bütçenin tamamının misyonerlik faaliyetleri kapsamında, "İncil Toprakları'nda (Bible Lands) bulunan çocukları desteklemek ve kurtarmak amacıyla" harcanacağını ifade etti. 1920 yılı şubat ayının ilk üç haftası içerisinde kampanya daha kapsamlı bir hale getirilerek ilçeler, iller ve eyaletlere yayıldı. Dr. MacCallum, kampanya neticesinde 34 milyon dolarlık bir bütçeye ulaşmayı hedefledikleri haberini, Board misyonerlerine bir müjde şeklinde servis etti.¹⁷ MacCallum, yayın faaliyetleri ile ilgili bazı çalışmalar yapmak üzere 5 Aralık 1921 tarihinde gittiği Mısır'da¹⁸ birkaç hafta kaldıktan sonra 26 Aralık 1921 tarihinde İstanbul'a döndü.¹⁹

William MacCallum, İstanbul'a dönüşünün ardından İncil Evi'ndeki çalışmalarının yanı sıra Amerikan Protestan misyonerliğinin çalışma merkezlerinin önemli bir birimi olan Robert

¹² DLIR, MFM-M-1, Memorial Records for Frederick W. MacCallum.

¹³ DLIR, MFM-M-1, Memorial Records for Frederick W. MacCallum.

¹⁴ DLIR, MFM-M-1-2, Memorial Records for Frederick W. MacCallum.

¹⁵ DLIR, MFM-M-2, Memorial Records for Frederick W. MacCallum.

¹⁶ The Acorne, Near East Relief'in haber bülteni olarak İstanbul'da ilk sayısı 7 Haziran 1919 tarihinde haftada bir çıkarılmaya başlayan yayın organıdır (*The Acorne*, 7 June 1919, Vol. 1, No. 1-30, İstanbul, s. 1).

¹⁷ *The Acorne*, 3 January 1920, Vol. 2, No. 1, Constantinople, s. 1.

¹⁸ *The Orient*, 7 December 1921, Vol. VIII, No. 49, Bible House, Constantinople, s. 456.

¹⁹ *The Orient*, 28 December 1921, Vol. VIII, No. 52, Bible House, Constantinople, s. 484.

Kolej’de²⁰ de faaliyette bulundu.²¹ Nitekim Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nde 3 Kasım 1928 tarihinde yürürlüğe giren Harf İnkılâbı’ndan sonra İncil’in Arap alfabesiyle Türkçeye tercümesinin artık eskisi kadar popüler olmaması sebebiyle, 1929 yılında Kitab-ı Mukaddes’in Latin alfabesi ile Türkçe tercümesini gerçekleştirmek üzere oluşturulan komitenin başında görev aldı.²² Buradaki çalışmaları kapsamında, 1930 yılında İncil’in Matta’ya göre eski Yunanca aslına tatbik olunarak Türkçesini tashih eden çeviri komisyonunda yer aldı. 1930-1931 yıllarında, meşhur misyonerlerden Hukuk ve İlahiyat Doktoru Rahip Caleb Frank Gates²³ ile Matta, Markos ve Luka İncillerini tercüme ederek basımını gerçekleştirdi. 1932 yılında Mezmurların²⁴ Eski İbranice aslına tatbik olunarak Türkçesinin hazırlanmasında yine C.F. Gates ile çalıştı. 1933 yılında “Mukaddes Kitabın İkinci Kısmı: Yeni Ahit. İncil ve Diğer Kitaplar” adıyla, eski Yunanca aslına göre Türkçesinin yeniden bir düzenlemesini gerçekleştiren ekipe yer aldı.²⁵

Amerikan Board kayıtlarında, MacCallum’ın 1937 yılında Amerikan Board Misyonerliği vazifesinden emekliye ayrıldığı belirtilmektedir.²⁶ MacCallum 1941 yılında bir başka tercüme eserin basımına hazırlanmasında katkıda bulunan iki isimden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu çalışma, İbrani, Keldani ve Yunan dillerinden son düzenlemesi yapılarak yayımlanan bir tercüme eserdir. Dr. MacCallum ve ismi bilinmeyen “Türk bir Âlim”in çalışmaları neticesinde “Kitab-ı Mukaddes, Eski ve Yeni Ahit” adıyla yayına hazırlanan eserden²⁷ Dr. MacCallum’ın 1937’de emekliye ayrılmış olduğu belirtilse de 1941 yılında hâlâ fahri olarak çalışmalarını sürdürdüğü anlaşılmaktadır.

Dr. MacCallum, emeklilik planı çerçevesinde Yunanistan’da yaşamaya karar vermiş fakat II. Dünya Harbi’nin başlaması üzerine planını gerçekleştirememiştir. Bunun üzerine eşi Henrietta Mima ile nedeni belirgin olmamakla birlikte, savaşın Türkiye topraklarına sıçramasından duydukları bir endişeden ötürü olsa gerek, Hindistan’a gittikleri tespit edilmektedir. Hindistan’ın iklim koşulları, Dr. MacCallum’ın sağlığının bozulmasına yol açtığından, eşiyile birlikte 1945 yılında bu sırada Bombay’da bulunan oğullarını da yanlarına alarak İstanbul’a döndüler. Burada yaklaşık bir ay kadar kaldıktan sonra Dr. MacCallum, 28 Kasım 1945 tarihinde vefat etmiş,²⁸ cenazesi Feriköy Kabristanı’na defnedilmiştir.²⁹

2. What Do You Know About Constantinople?³⁰

Dr. MacCallum’ın çalışması üzerinde basım tarihine ilişkin bir bilgi yer almamakla birlikte, eserin sonlarına doğru Board’un Osmanlı coğrafyasındaki çalışmalarının 1831 yılında başladığı ve içinde bulunduğu yıl itibarıyla doksana yıla ulaştığının ifade edilışinden hareketle, bu çalışmanın 1921 yılında yayımlanmış olduğu tahmin edilebilmektedir. Eserin İstanbul’da Amerikan Hanı’nda yer alan İncil Evi matbaasında basıldığı, kapağında yer alan “Bible House, Stamboul” ifadesinden

²⁰ Hagop Matteosian, *Official List of American Religious, Educational and Charitable Institutions in the Ottoman Empire*, İstanbul: Pressed by H. Matteosian, 1907, p. 2.

²¹ Frederick W. MacCallum, *What Do You Know About Constantinople?*, İstanbul: Bible House, p. 1.

²² DLIR, MFM-M-1-2, Memorial Records for Frederick W. MacCallum.

²³ DLIR, PCM-G-6, Personnel records for Caleb F. Gates.

²⁴ Mezmur, makamla okunan Zebur suresidir (<https://sozluk.gov.tr>) [Erişim: 10.01.2023].

²⁵ Bruce G. Privratsky, *A History of Turkish Bible Translations (annotated chronology with historical notes and suggestitons for further research)*, (<https://historyofturkishbible.files.Word>), April 2014, p. 81. [Erişim: 15.01.2023].

²⁶ DLIR, MFM-M-1-2, Memorial Records for Frederick W. MacCallum.

²⁷ Privratsky, *a.g.e.*, s. 82.

²⁸ DLIR, MFM-M-1-2, Memorial Records for Frederick W. MacCallum.

²⁹ DLIR, PCM-M-1, Personnel records for Frederick W. MacCallum.

³⁰ MacCallum, *a.g.e.*, s. 1.

teyit edilmektedir. Eserin dış kapağı üzerinde Nuruosmaniye Camii, Sultanahmet Camii ve Ayasofya'nın aynı karede yer aldığı bir İstanbul fotoğrafı mevcuttur.

Bu kitapçıkta ilk olarak İstanbul'un kuruluş tarihine ve İstanbul şehrini oluşturan üç antik kente değinen Dr. MacCallum, Amerikan Board'un İstanbul'a ayak bastığı tarihten itibaren vücuda getirmiş olduğu kuruluşların tafsilatını ve bu kuruluşlarda görev alan misyonerlerin listesini de sunmuştur. Kitapçığın iç kapağında yer alan “gördüğünüz manzaraları harita üzerinden işaretleyin ve bunu eve postalayın” notundan hareketle, bu kitapçığın gayesinin İstanbul'daki misyonerlerin buldukları yerleri tespit etmek, onların İstanbul'u daha iyi tanıyarak birbirleri ile iletişimi daha kolay sağlamak ve faaliyetlerini daha kolay yürütmelerine imkân vermek olduğu muhtemeldir. Nitekim nota ilaveten, talep edilmesi halinde ek kopyaların İncil Evi'ndeki ofis ile iletişime geçildiği takdirde kendisinden temin edilebileceğini de belirtmiştir. Buradan itibaren, Dr. MacCallum'ın orijinal adıyla “What Do You Know about Constantinople?” adlı on iki sayfalık kitapçıkta ele aldığı konular metnin orijinal düzenine sadık kalınarak müstakil başlıklar halinde değerlendirilecektir.

2.1. İstanbul Hakkında Bilinenler³¹

Milattan Sonra 328 yılında Büyük Konstantin tarafından kurulan İstanbul, Bizans (İstanbul), Kalkedon (Kadıköy) ve Hrisopolis/Scutari (Üsküdar) adlı üç antik kentten müteşekkildir. İstanbul; Boğaz ve Marmara kıyıları ile Haliç'in iki yakasında yer alır. Başlıca merkezler İstanbul (Haliç ve Marmara arası), Pera ve Galata (Haliç'in kuzeyi ve Boğaz'ın batısı) ile Boğaz'ın ve Marmara'nın Asya yakasındaki Üsküdar'dır. İstanbul Boğazı, Karadeniz'i Marmara'ya bağlayan boğazdır. 18 mil uzunluğunda ve yarım mil ile iki mil genişliğinde ve çok derindir. Haliç, Avrupa'nın tatlı suları veya Kâğıthane olarak adlandırılan iki derenin ağzını oluşturan bir yerdir. Şu anda yalnızca biri kullanılabilir olan iki köprü ile geçilir, Türkiye filosunun kalıntıları iç köprünün içinde yatmaktadır.

2.2. İstanbul'daki Başlıca İlgi Çekici Yerler³²

1. Camiler: Aya Sofya, Sultan Ahmet, Sultan Süleyman, Sultan Bayezid, Fatih Sultan Mehmet, Kariye (Mozaik Cami) ve Küçük Aya Sofya³³ (Saint Sergius ve Bacchus Kilisesi).

2. Çarşılar: Özellikle Kapalıçarşı, sokakları kemerli duvarlarla çevrili birkaç dönümlük dükkânların merkezinde her türden antikanın satıldığı yüksek çatılı Bezistan³⁴ yer alır.

3. Müzeler: A. Büyük İskender ve Ağlayan Kadınlar da dâhil olmak üzere Sidon Lahitleri'nin bulunduğu İmparatorluk Arkeoloji Müzesi³⁵, Mezopotamya'dan muhteşem bir çivi yazısı tablet koleksiyonu, Hitit antik eserlerinin var olan en iyi koleksiyonu ve Kudüs'ten Siloam Yazıtı ve Tapınak Avlusu Yazıtı'nı barındırır.

³¹ MacCallum, *a.g.e.*, s. 1.

³² *a.g.e.*, s. 1-2.

³³ “XVI. yüzyılın başlarında II. Bayezid döneminin Kapıbaşı Hüseyin Ağa tarafından camiye çevrilmiş bir Bizans kilisesi olup yakınına bir zâviye ile kurucusunun türbesi de eklendi (Semavi Eyice, “Küçük Ayasofya Külliyesi”, C. 26, Ankara: TDV. *İslâm Ansiklopedisi*, 2002, s. 520-522).

³⁴ Beziztân ya da Bedestân, değerli eşya ve mücevherlerin alınıp satıldığı çarşıdır (Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2010, s. 87).

³⁵ İstanbul Arkeoloji Müzesi 1869 yılında “Müze-i Hümayun” yani İmparatorluk Müzesi olarak kuruldu. Aya İrini Kilisesi'nde o güne değin toplanmış arkeolojik eserlerden oluşan Müze-i Hümayun, İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nin temelini oluşturmaktadır (*kvmgm.ktb.gov.tr*), [Erişim: 10.01.2023].

B. Antik Aya İrini Kilisesi'ndeki Askeri Müze, Yeniçeri kıyafetleri ve silahlarını içeren bir koleksiyondur. 19. yüzyıl ortalarından itibaren çeşitli mekânlarda sergilenmekteydi.³⁶

C. Evkaf Müzesi, çeşitli dönemlere ait Türk kalıntılarının güzel bir sergisidir.

4. Sarnıçlar: Özellikle Binbir Sütun veya Binbir Direk³⁷, Konstantin Sarnıcı³⁸ ve elektrikle aydınlatılan Yere Batan Sarnıcı. 5. yüzyıldan başlayarak İstanbul'a su temini amacıyla yüzyıllar öncesinden yapımı tamamlanan ve günümüze kadar ulaşan kayıtlı otuz iki³⁹ adet sarnıç bulunmaktadır⁴⁰.

5. Saraylar: Kara surlarının Haliç ucundaki Ayvansaray, şimdi harabe hâlinde⁴¹, Eski Saray veya diğer adıyla Saray Burnu (Bizans Dönemi İstanbul'unda, Blakhernai ya da Blaherna Sarayı İmparatorluk konutunu ifade etmekteydi), Topkapı Sarayı (İmparatorluk Hazinesi dâhildir).

6. Diğer Noktalar: Hipodrom veya At Meydanı, II. Theodosius Kara Surları, Valens Su Kemerli, Çemberli Taş'taki Konstantin Sütunu veya Yanık Sütun, Fener'deki Ekümenik Rum Patrikhanesi ve Kumkapı'daki Ermeni Gregoryen Patrikhanesi.

7. Amerikan Kurumları.

Dr. MacCallum, "Amerikan Kurumları" başlıklı bu madde altında bahsettiği kurumların yalnızca isimlerini ve lokasyonlarını belirtmiştir. Hazırladığı dar hacimli ve muhtemelen görevliler arasındaki irtibatı sağlamaya yönelik olan bu kitapçığın kapsamı dışında kaldığından olsa gerektir ki, MacCallum bu kurumlar hakkında geniş bilgiler sunmamış, sadece isimlerini zikretmekle yetinmiştir. Kitapçıkta anılan kurumlar; İncil Evi, Amerikan Hastanesi, Gedik Paşa Amerikan Okulu, YMCA, YWCA, Amerikan Elçiliği ve Amerikan Başkonsoloslugu, Amerikan Donanması, Amerikan Kızılhaç Karargâhı'dır. Bahse konu kurumların Amerikan Protestan Misyonerliği'nin birer faaliyet alanını temsil ederek uzun yıllar İstanbul'da çalışma yapmış olmaları bakımından, söz konusu kurumlar hakkında, kitapçıkta yer alan sıraya göre, Osmanlı arşiv kayıtları ve tetkik eserlerden tafsilat vermenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

2.3. Amerikan İncil Evi⁴²

Fincancılar Yokuşu'nda yer alan Amerikan Hanı ya da Bible House gibi adlarla anılan bu kurumun ana bina ve müstemilatını oluşturan yapı kompleksi aynı parsel üzerinde yer alıyordu. Komplekste Board'a ait olmayan başka bir yapı yer almamaktaydı. Söz konusu binada basım evi,

³⁶ Bu konudaki en eski kayıtlar, Ahmet Fethi Paşa'nın girişimiyle Aya İrini Kilisesi'nde açılan "Mecmua-i Esliha-i Atıka" ile başlamaktadır. Söz konusu Yeniçeri Müzesi tabelasını taşıyan tarihi müze Aya İrini Kilisesi'nde sergilenmişti (Elif Kök, "Yeniçeri Müzesine Ait Yeni Bulunan Bir Çizim", *Akdeniz Sanat Dergisi*, 13/Özel Ek Sayı, s. 269). Bu bilgi dikkate alındığında, Dr. MacCallum'ın 1921 yılında yayımladığı bu kitapçıkta bahsettiği müzeyi ziyaret etmediği gibi bu bilgiyi de dönemin kaynaklarından aktarmış olması muhtemeldir.

³⁷ "Eski Bizans kaynaklarına göre IV. yüzyılda Konstantin (Constantinus) zamanında yaptırıldı. Binbirdirek Sarnıcı'nın zamanla kuruması nedeniyle burası 16. yüzyıldan itibaren atölye olarak kullanıldı. 3584 metre kare büyüklüğünde olan Binbirdirek Sarnıcı'nın içinde bulunan 224 orijinal sütunundan 212 tanesi günümüze ulaşmıştır" (*binbirdirek.com.tr*), [Erişim: 10.01.2023].

³⁸ Günümüzde Fatih İlçesi, Piyer Loti Caddesi'nde bulunan sarnıç, yaklaşık 1600 yıllık geçmişle tarihi yarımada içerisinde bulunan en eski su yapılarından. Bir yapım kitabesi bulunmamasıyla birlikte mimari özelliklerinden yola çıkılarak 2. Theodosius (408-450) döneminde yapıldığı anlaşılmaktadır (*serefiyesarnici.istanbul.com*) [Erişim: 10.01.2023].

³⁹ Ali Kerim-Veli Süme, "İstanbul'un Eski Su Kaynakları; Sarnıçlar", *Türk Hidrolik Dergisi*, 2/2, Aralık 2018, s. 6.

⁴⁰ Dr. MacCallum varlığı bilinen sayıya yaklaşık bir veri sunmamış ancak bunlar arasında dönemin en çok bilinen ve ziyarete açık olan üç sarnıçtan bahsetmektedir. Tarihi kent İstanbul hakkında, Amerika'da bulunan misyoner ve misyoner adaylarına yönelik bir tanıtım bülteninde de aynı bilgilere yer vermiştir.

⁴¹ Yazar, 20. yüzyılın başlarını kastetmektedir.

⁴² MacCallum, *a.g.e.*, s. 2.

ciltevi ve kütüphane bulunmaktaydı. Müştemilatında ise çeşitli meslek ve sanat dallarından ürünlerin satıldığı mağaza ve dükkânlar bulunmaktaydı.⁴³ Bu yapı, “Kavaklıdere, Vasıf Çınar Caddesi Numara 18, 06680 Fatih/İstanbul” adresinde yer almaktadır. Ağustos 2022 tarihinde tarafımızca yapılan bir incelemede, söz konusu yapının Vasıf Çınar Caddesi’ne bakan cephesinin yalnızca giriş katlarının farklı meslek gruplarına ait esnafın istifadesinde olduğu tespit edilmiştir. Binanın arka cephesi, üzeri tel örgülerle kapatılmış yüksek duvarlarla çevrili bulunduğundan bu cephede herhangi bir ticari faaliyet olmadığı gibi erişime de kapalı olduğu tespit edilmiştir.

İncil Evi matbaacılarından Hagop Matteosian⁴⁴ Efendi’nin 1907’de hazırladığı *Official List of American Religious, Educational and Charitable Institutions in the Ottoman Empire* isimli kitapçıkta yer alan Amerikan Board’un Osmanlı Devleti’ndeki dini, eğitsel ve yardım kuruluşlarının tamamını içeren listeye göre İncil Evi, üst sırada yer alan Board kuruluşlarının ilk üç kurumundan birisi durumundadır.⁴⁵ İncil Evi, Board misyonlarının İstanbul’daki merkezini teşkil etmek amacıyla misyoner Isaac Grout Bliss’in⁴⁶ çalışmaları neticesinde vücuda getirildi. Günümüzde, yukarıda belirtmiş olduğumuz adreste varlığını korumakta olan yapının giriş katında İlahiyat Doktoru Isaac G. Bliss’e ait asıllı bir portre bulunmaktadır. Ayrıca yanında çerçevesiz metal tabela üzerine kabartmalı harflerle İngilizce olarak “Bu bina İstanbul’daki Levant Amerikan İncil Cemiyeti Temsilcisi Isaac G. Bliss’in gözetiminde 1872’de inşa edildi”⁴⁷ ibaresini ihtiva eden bir hatıra notu da halen asıllı bulunmaktadır.

Isaac Bliss, Amerikan Board’un izni ile gerekli maddi kaynakların temini için 1866 ve 1867’de Amerika’ya ziyaretlerde bulunup fonların çoğunu kendisi topladı. Böylelikle yapımına nezaret ettiği İncil Evi 1872 yılında inşa edildi.⁴⁸ Burada ilginç bir husus bulunmaktadır ki, her ne kadar binanın yapımı Amerikan Board misyonerlerinin teşvikleriyle yapılmış olsa da Osmanlı Arşiv belgelerinde, binanın mülkiyeti İngiltere cenahından dini eğitim ve mezhep kurumlarını temsilen “The Trustees on the Bible House on Constantinople” adıyla anılan bir İngiliz hayır kurumuna ait görünmektedir. Ancak binanın kullanım hakları, müştemilatı ile Isaac Grout Bliss ve ailesine, dolayısıyla Amerikan Board misyonerlerinin istifadesine bırakılmıştır.⁴⁹

Robert Kolej’in kurucusu olan Cyrus Hamlin’in⁵⁰ ifadesiyle İstanbul’daki İncil Evi, New York ve Londra’daki binalar kadar büyük ve gösterişli olmasının yanında burada yirmiden fazla dile çevrilen kutsal kitaplar satılabilmekteydi.⁵¹ Board kayıtlarına göre İncil Evi, zamanının şehirdeki en gösterişli ofis binası idi. Kuruluşunun en önemli nedenlerinden birisi, Bliss’in

⁴³ BOA. HR. İD. 1796/21-11, H. 22 Safer 1327/R. 2 Mart 1325/M. 15 Mart 1909.

⁴⁴ Hagop Matteosian 1833’te İstanbul’da doğdu. Önce Mayr Varjaran, sonra da Dr Hamlin Koleji’ne devam etti. Ciltçilik mesleğininde ihtisas yapmak için 1848’de Amerika’ya gitti. Dört yıl sonra İstanbul’a dönerek Vezir Han’da mesleğini icra etmeye başladı. 1868’de Protestan Ermenilerinin başı seçildi. 1889’da bu görevi bırakarak İncil Evi’nde matbaacılık ve ciltçilik yapmaya başladı. Matbaası Fincancılar Yokuşu’ndaki Amerikan Hanı içerisinde 27 numaradaydı. Matteosian 22 Haziran 1906’da vefat etti (*Baskı ve Harf: Ermeni Matbaacılık Tarihi*, Çev. Sirvart Malhasyan-Arlet İncidüzen, İstanbul: Bir Zamanlar Yayıncılık, 2012, s. 150-151).

⁴⁵ Matteosian, *Official List of American Religious, ...*, p. 1.

⁴⁶ DLIR, MFM-B-62-1, Memorial Records for Isaac G. Bliss.

⁴⁷ Tabeladaki yazının tam metni şöyledir: “In Grateful Memory of Isaac G. Bliss, D.D. Born at Springfield, Mass., U.S.A. July 5, 1822 Died at Assiout Egypt, February 16, 1889 Missionary of the American Board in Turkey, 1847-1856. Agent of the American Bible Society for the Levant at Constantinople 1856-1889. Through Whose Vision this Building Was Erected in 1872”.

⁴⁸ DLIR, MFM-B-62-1, Memorial Records for Isaac G. Bliss.

⁴⁹ BOA. HR. İD. 1796/21, R. 5 Kanun-ı Sani 1322/M. 18 Ocak 1907.

⁵⁰ Doğum ve ölüm tarihi: 1811-1900 (DLIR, PCM-H-14, Personnel records for Cyrus Hamlin).

⁵¹ Cyrus Hamlin, *Türkler Arasında (Türkiye’deki Misyonerlik Faaliyetleri ve Robert Kolej)*, İstanbul: Kahverengi Yayınları, 2015, s. 131.

İstanbul'a davet edildiği 1850'lerin sonlarından⁵² 1866 yılına kadar misyonerlerin girişimleriyle çeşitli matbaalarda basılan on binlerce kutsal kitap ciltlerinin muhafaza edilebileceği bir mekâna duyulan ihtiyaç idi. Han, aynı zamanda İstanbul ve diğer Anadolu vilayetlerinde yapılması planlanan Protestan propagandasının en önemli araç ve gereçlerinden olan kitap ve broşürlerin basım faaliyetlerinin gerçekleştirildiği bir işletme ve mesken halini aldı. Bliss'in gayretlerinin önemini vurgulaması bakımından bir örnek vermek gerekirse, İstanbul'a geldiği ilk yıl itibarıyla dolaşımda olan kutsal yazıların kopya sayısı 2.500'lerde iken bir yıl sonra bu sayı 56 bin adede ulaştı. Kurmuş olduğu ajanstaki otuz iki yıllık hizmeti neticesinde dolaşımda olan kutsal kitap ciltlerinin sayısının ise 875.849'a ulaştığı bilinmektedir.⁵³

1880'li yıllarda İstanbul'un en büyük matbaa işletmecilerinin başında geldiği kabul edilen Arşag Hagop Boyacıyan⁵⁴ önceleri Vezir Han'da, akabinde Galata'da faaliyette bulunan matbaasını 1872'den itibaren İncil Evi'ne taşıdı. Bu kurumun yayın talebi hayli yüksek olduğundan, daha önce Churchill ve H. Minasyan tarafından basılan Amerikan İncil Cemiyeti'nin tüm kutsal kitaplarını basmakla meşgul oldu.⁵⁵ Bu suretle Amerikan Board teşkilatının İstanbul'daki basım-yayın merkezi konumundaki İncil Evi'nin çalışanları da kuruluşundan itibaren ekseriyetle Amerikan Protestan misyonerlerinden ve misyonun hedef kitlesi durumunda olan Ermeni şahıslardan müteşekkildi.

2.4. Amerikan Hastanesi⁵⁶

MacCallum eserinde, İstanbul'daki Amerikan Hastanesi'nin Çarşıkapı'da yer aldığını belirtmektedir. Amerikan Hastanesi, Amiral Mark Lambert Bristol önderliğinde 1920 yılında "Türkiye'nin ilk kâr amacı gütmeyen özel hastanesi" olarak kuruldu. Hastane, bünyesindeki hemşirelik okulunda çok sayıda hemşire yetiştirerek misyoner Dr. Thomas Spees Carrington'un⁵⁷ 1897 yılı itibarıyla tasarlayıp hayata geçirmek istediği çalışmalara devamlılık sağladı.⁵⁸ Hastaneyle eş zamanlı olarak açılan bu Hemşirelik Okulu da hastanenin ayrılmaz bir parçası haline geldi. Hastane 20 Ağustos 1920 tarihinde, İstanbul'da Çarşıkapı Caddesi'nde üç katlı ahşap bir köşkte, 45 yatağı ve üç ameliyathanesiyle hizmet vermeye başladı. Sonraları Nişantaşı'nda bulunan günümüzdeki yerine taşındı.⁵⁹

⁵² Isaac G. Bliss'in İstanbul'a geliş tarihine ilişkin aralarında yaklaşık bir ay kadar fark bulunan (Aralık 1857-Ocak 1858) iki farklı tarih belirtilmektedir (*DLIR, MFM-B-62-1*, Memorial Records for Isaac G. Bliss). Günümüzde varlığını korumakta olan binanın giriş katının iç sol duvarı üzerinde bulunan anıt tabelasındaki bilgilerde Türkiye'ye geliş tarihi 1856 yılı olarak belirtilmektedir.

⁵³ *DLIR, MFM-B-62-1*, Memorial Records for Isaac G. Bliss.

⁵⁴ Arşag Hagop Boyacıyan 1837'de Diyarbakır'da doğdu. 19 yaşında İstanbul'a gelerek Dr. Hamlin'in Bebek'teki okuluna devam etti. Kırım Harbi'nden sonra matbaacılık öğrenmek için Amerika'ya gitti. İstanbul'a döndükten sonra 1859'da Ahmet Vefik Paşa tarafından Matbaa-i Amire'nin düzeni kendisine teslim edildi. Sonra kendi matbaasını açtı. Matbaası önce Vezir Han'da, sonra Galata'da iken 1872'de Amerikan Hanı'na taşındı (*Baskı ve Harf: Ermeni Matbaacılık Tarihi*, s. 126-127).

⁵⁵ *Baskı ve Harf: Ermeni Matbaacılık Tarihi*, s. 127.

⁵⁶ MacCallum, *a.g.e.*, s. 1.

⁵⁷ Dr. Thomas Spees Carrington (Medical Doctor), 12 Ağustos 1868'de doğdu. Colorado School of Mines'ta, Denver Groos Kolej ve Philadelphia Eczacılık Fakültesi'nde eğitim aldı. 4 Eylül 1897'de New York'tan yola çıkarak 1898'de Merzifon'a vardı. 1904'te Amerika'ya döndü. 1905'te İstanbul'da Amerikan Board'a bağlı olarak hastanede çalışmaya başladı. 1909'da Board'dan ayrıldıktan sonra Amerika'ya döndü. 2 Ocak 1940'ta Los Angeles'ta öldü (*DLIR, Memorial records for Thomas S. Carrington, MFM-C-12*).

⁵⁸ İdris Yücel, *Anadolu'daki Amerikan Hastaneleri ve Tıbbi Misyonerlik (1880-1930)*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, 2011, s. 285-286.

⁵⁹ <https://www.amerikanhastanesi.org/tarihce>, [Erişim: 10.01.2023].

2.5. Gedik Paşa Amerikan Okulu⁶⁰

Hagop Mateosian'ın 1904 yılında yayımlanmış olduğu *Missions of The ABCFM in Turkey* (Türkiye'deki ABCFM Misyonları) adlı çalışmada belirttiğine göre, Amerikan Kız Koleji 1871'de Woman's Board of Boston (Boston Kadın Kurulu) tarafından kurulan bir lise olan Home School'un (Ev Okulu) uzantısı olarak faaliyete geçti. 1890 yılına gelindiğinde, Board'un İstanbul misyonerlerinin girişimleri ile Massachusetts Yasama Meclisinden, "İstanbul Amerikan Kız Koleji" adı altında daha yüksek bir öğrenim kurumu olarak tanınması için bir düzenleme yapılması talep edildi. Buna göre amaç, Doğu'nun çeşitli milletlerinden genç kadınlara Hristiyan öğretisi merkezli bir eğitim vermektir. Bu surette aynı yıl içinde temin ettikleri padişah iradesi ile okulun teşekkülü için gerekli izin alınmıştı.⁶¹ Kolejin teşkili için gerekli işlerin organizasyonunda ihtiyaç duyulan yardımlar İstanbul'da bulunan Board üyelerinin vücuda getirmiş oldukları Dayanışma Kurulu'nca karşılandı. Kolejin saymanı olarak Board'un İstanbul'daki hazinedarı William Wheelock Peet olarak belirlenmişti. Peet, Osmanlı arşiv belgelerinde "Bible House Cemiyeti Sandık Emini"⁶², "Bible House Müessesesi Reisi"⁶³ ve "Bible House Müdürü"⁶⁴ gibi unvanlarla anılırken bazı yabancı kaynaklarda ise Amerikan Dış Misyonlar Kurulu Hazinedarı⁶⁵ olarak anılmaktadır. Peet'in merkez ofisi Fincancılar Yokuşu'ndaki İncil Evi'nde bulunuyordu. Kolejin eğitim kurulu, Başkan Dr. Mary Mills Patrick, Florence A. Fensham, bir dekan ve beş Amerikalı profesörden oluşmaktaydı. Ayrıca Fakülte çalışmalarını tamamlayan çeşitli milletlerden bir araya getirilen eğitimci kadrosuna dâhil edilmişlerdi.⁶⁶ 1890 yılında Massachusetts Eyalet yasasına göre örgütlenen kolejin İngilizce iki adı bulunmaktaydı. İlki ACG kısaltması ile de bilinen American College for Girls (Amerikan Kızlar Koleji) ve ikincisi Constantine Woman's College (İstanbul Kadınlar Koleji) idi.⁶⁷

15 Aralık 1905 gecesini ısıtıcıdan kaynaklanan yangın neticesinde kolejin büyük kısmı yangından zarar görmüştür. Zararın giderilmesi durumunda dahi kampüs arazisinin yetersiz kalacağı düşüncesiyle, Arnavutköy ile Kuruçeşme arasında boğaza nazır bir konumda bulunan Ermeni bir aileye ait olan elli dört dönümlük arazinin⁶⁸ satın alınmasını takiben 1914 yılında, günümüzde Robert Kolej olarak bilinen okul kampüsüne taşındı. Amerikan Kız Koleji ve Robert Kolej uzun yıllar özerk buldukları halde zamanla birbirine bağlanarak 1932 yılı itibarıyla aynı idare altında birleştirildi.⁶⁹

2.6. YMCA⁷⁰

1844 yılında George Williams tarafından Londra'da kurulan Genç Hristiyan Erkekler Cemiyeti (Young Men's Christian Assosiation), 1851'de düzenlenen bir sergide küresel bir hareket halini aldı. Sergiye Kuzey Amerika'dan gelen çok sayıda ziyaretçi ülkelerine

⁶⁰ MacCallum, *a.g.e.*, s. 3.

⁶¹ Hagop Matteosian, *Missions of the ABCFM in Turkey*, İstanbul, Printed by Hagop Matteosian, 1904, s. 7.

⁶² BOA. Y. PRK. ZB. 15/41, H. 22 Ramazan 1312/M. 19 Mart 1895.

⁶³ BOA. HR. SYS. 2883/1, H. 17 Cemazıyelevvel 1334/M. 22 Mart 1916.

⁶⁴ BOA. HR. SYS. 2092/15, H. 22 Rebiyülahir 1334/M. 4 Şubat 1918.

⁶⁵ Jeremy Salt, *Emperyalizm, Evanjelizm ve Osmanlı Ermenileri 1878-1896*, İstanbul, Tarih&Kuram Yayınları, 2018, s. 55.

⁶⁶ Matteosian, *Missions of the ABCFM.*, s. 7-8.

⁶⁷ Zafer Toprak, "Osmanlı'dan Günümüze eğitim Tarihinden Örnekler: Arnavutköy Amerikan Kız Koleji", *Tombak Dergisi*, 25, 1999, s. 50.

⁶⁸ Ediz Kırkağaçlıoğlu, *Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne Uzanan Bir Okulun Hikayesi: İstanbul Amerikan Kız Koleji (1871-1932)*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2021, s. 18-23.

⁶⁹ <https://website.robcol.k12.tr/tr/rc-hakkinda/tarihimiz>, [Erişim: 12.01.2023].

⁷⁰ MacCallum, *a.g.e.*, s. 3.

döndüklerinde benzer örgütler kurma girişimlerinde bulundular. Ardından ilk Amerikan YMCA şubesi 1851 yılı Kasım ayında Montreal’de kuruldu. Bir ay sonra Boston şubesi açıldı ve takip eden birkaç yıl içerisinde örgüt tüm Amerika kıtasına yayıldı. 1854’te ABD ve Kanada YMCA delegeleri bir araya gelerek “bağımsız, eşit ama birlikte çalışan örgütler” olarak merkezi bir konfederasyonun temelini attılar. 1866 yılına gelindiğinde YMCA, bir dünya komitesi oluşturdu ve 1879 yılında adını uluslararası YMCA Komitesi olarak değiştirdi.⁷¹

YMCA, başlangıçta Amerikan Board çatısı altında ufak çaplı faaliyetlerde bulduysa da İstanbul’da etkinlik kazanması 1881 yılı itibarıyla Robert Kolej içerisinde mümkün olmuştur.⁷² Robert Kolej binaları arasında yer alan örgüt binası 40 bin dolar değerindeydi.⁷³ 1890’lı yıllara gelindiğinde çeşitli Amerikan okullarında büyük bir potansiyele sahip olan Hristiyan Emek Cemiyeti (Christian Endeavor Society) örgütlenmesini YMCA yöneticilerinin de girişimi ile kısa süre içerisinde YMCA ve YWCA’lara dönüşerek tamamlamış oldu.⁷⁴ 1900 yılında Dünya Komitesi’nce (World Committee) kabul görmesinin ardından İzmir ve Adana’da da faaliyet göstermeye başladı.⁷⁵ Osmanlıca tüzüğünde “gençleri çağın şartlarına göre yetiştirmek için onlara musiki, dil ve spor dersleri vermek” gibi amaçlar taşıdığı ifade edilse de aynı tüzüğün İngilizce nüshasında amacı, “gençler arasında Hz. İsa’nın ideallerini ve Hristiyanlığı yaymak” şeklinde açıklanmıştır.⁷⁶ MacCallum, YMCA’nın bir şubesinin günümüz Fatih ilçesinde bulunan Divan Yolu Caddesi’nde olduğuna işaret etmektedir.⁷⁷ Cemiyetin merkezi ise bu tarihte Beyoğlu Tepebaşı’ndaki Fresko Apartmanı’nda bulunmaktaydı. İstanbul’un işgal altında bulunduğu yıllarda etkinliğini artıran YMCA, Cumhuriyet döneminde seküler bir çizgiye girdi. Board’dan aldığı mali destek giderek azaldı, bir süre sonra da Beyoğlu şubesi kapatıldı.⁷⁸ 1939 yılı sonlarında YMCA’nın Türkiye faaliyetleri son buldu. Daha sonra Amerikan Lisan ve Ticaret Dershanesi adı altında yeniden açılarak İstanbul’da uzun süre dershane olarak faaliyette bulundu. YMCA’nın İstanbul’da yayımlamış olduğu başlıca süreli yayınlar; İncil Evi’nde basımı gerçekleştirilen ve Ocak 1914-Ekim 1915 tarihleri arasında sekiz sayı çıkarılmış olan The Association Quarterly-Constantinople, Young Men of Turkey ve Pera Young Men’dır.⁷⁹

2.7. YWCA⁸⁰

Genç Kadınlar Hristiyan Birliği’nin (YWCA) Osmanlı ülkesindeki çalışmaları Dünya Komitesi’nin (World’s Committee) denetimi altında yürütülmekteydi. Bu çerçevede Ocak 1914’te Miss Francis Gage, İstanbul dışında Osmanlı coğrafyasındaki çalışmalardan sorumlu sekreter olarak tayin edilirken Miss Anna Wells ise İstanbul’daki çalışmalardan sorumluydu.⁸¹ Genç

⁷¹ Ahmet Uçar, *Hristiyan Gençler Cemiyeti ve Türkiye’deki Faaliyetleri (1910-1939)*, İstanbul: İTÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, 2013, s. 45.

⁷² Zafer Toprak, “Vay Em Si Ey (YMCA) Jimnastikhaneleri”, *Toplumsal Tarih*, 2, Şubat 1994, s. 8.

⁷³ Gülbadi Alan, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Amerikan Protestan Okulları*, Ankara: TTK. Yayınları, 2015, s. 27.

⁷⁴ Uçar, *a.g.t.*, s. 69.

⁷⁵ Toprak, *a.g.m.*, s. 8.

⁷⁶ Bengül Bolat-Ratip Ayaz, “İngiliz Misyonerlik Faaliyetlerinin Osmanlı Devleti’nin Yıkılış Sürecine Etkileri”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk Yolu Dergisi*, 61, Güz 2017, s. 8; Sebilürreşad yazarlarından Mecdüddin Efendi, “İstanbul Hükümeti’nin misyoner teşebbüslerine karşı bir girişimde bulunamayacak kadar aciz” oluşuna işaret ettiği “İslâm’da Teşkilât-ı Siyasiye” başlıklı yazısında, YMCA ve YWCA cemiyetlerinin şubelerine yapmış olduğu ziyaretlerinde cemiyet mensuplarına yönelmiş olduğu sorulara aldığı yanıtlardan yola çıkarak cemiyetin amaçlarına ve çalışma prensiplerine dair tafsilatlı bilgiler vermiştir. Bkz. *Sebilürreşad*, R. 26 Şubat 1338/M. 26 Şubat 1922, 19/493, ss. 265-268.

⁷⁷ MacCallum, *a.g.e.*, s. 3.

⁷⁸ Toprak, *a.g.m.*, s. 7.

⁷⁹ *a.g.m.* s. 8.

⁸⁰ MacCallum, *a.g.e.*, s. 3.

⁸¹ Alan, *a.g.e.*, s. 27.

Kadınlar Hristiyan Birliği İstanbul'da Amerikan Board'a bağlı Protestan eğitim kurumlarında kısa süre içerisinde örgütlenmesini tamamladı.⁸² YWCA'nın Beyoğlu'ndaki teşekkülünde, İncil Evi Müdürü William Wheelock Peet'in teşebbüsleri etkili oldu. Onun çalışmaları sonucu küçük bir binada faaliyete başladı, kısa sürede büyük bir gelişim göstererek kulüpler, kurslar ve toplantılar için kullanılan iki hizmet merkezi, iki yurt ve sekreterler için de bir personel binası oluşturuldu. Beyoğlu'ndaki hizmet merkezi Şimal Caddesi'nde açılmış olup binanın çatı katında jimnastik, oyunlar ve büyük toplantılar için uygun büyüklükte bir spor salonu yapıldı. Bir diğer hizmet binası Sur İçi bölgesindeki Cağaloğlu'nda sekiz odadan oluşan 1 numaralı binada bulunmaktaydı. Yurt binaları ise Beyoğlu'nda Tarlabası mevkiinde 132 numarada ve Kuloğlu Caddesi 10 numarada bulunuyordu. Taksim'de bulunan personel binasında 12 sekreter için çalışma ve toplantı odaları bulunmaktaydı. YWCA'nın bir diğer şubesi de günümüz Cağaloğlu'da 1 numaralı büyük binada bulunmaktaydı.⁸³

YWCA, 1928 yılında isim değiştirerek Amerikan Lisan Dershanesi Teavün Yurdu (School of Languages and Commerce) adını aldı.⁸⁴ İstanbul Amerikan Kız Koleji, kuruluşundan 1908 yılına kadar kısmen de olsa Board'un kontrolü altında varlığını devam ettirmiş olup bu tarihten itibaren Robert Kolej gibi müstakil bir kolej halini aldı. Bu yıldan sonra kolej her ne kadar misyoner örgütlerinden bağımsız bir hüviyete kavuşmuş olsa da dinî karakterinden ödün vermeyerek pazar ayinleri ve İncil dersleriyle birlikte şapel ayinlerine de devam eden kolej, YWCA'nın bir şubesi halini aldı.⁸⁵

2.8. Pera'daki İlgi Çekici Yerler

2.8.1. Amerikan Elçiliği ve Amerikan Başkonsolosluğu⁸⁶

Beyoğlu Tepebaşı Meşrutiyet Caddesi üzerinde bulunan Palazzo Corpi adlı bina 1830 yılında Cenova'dan İstanbul'a ailesi ile gelen zengin bir tüccar olan Ignazio Corpi tarafından İtalyan Katolik toplumuna hizmet için yapıldı. Ignazio Corpi'nin 1873 yılında İtalya'dan getirdiği Giacomo Leoni ve Georgio Stampa adlı iki İtalyan mimarın inşasına başladığı bina 1882'de tamamlandı⁸⁷. Ignazio Corpi'nin binanın yapımı tamamlanmadan ölmesi üzerine, bina Corpi'nin varisleri tarafından ABD yönetimine kiralandı. Bina mülkiyetinin ABD yönetimine geçmesinin arka planında ilginç bir hikâye bulunmaktadır. Buna göre; 1907 yılında Amerikan sefiri John Leishman tarafından satın alındı. Leishman önce kendi parasıyla satın aldığı bu bina için harcadığı miktarı ABD yönetiminden talep etti. Ancak Amerikan Kongresi bu masrafı gereksiz bularak Leishman'ın talebini geri çevirdi. Bunun üzerine Leishman Washington'a giderek büyük bir davet organize etti. Partiyeye Meclis ve Senato'nun Dış İlişkiler ve Bütçe üyelerini davet etti. Davetin sonlarına doğru bir poker masası kurup Palazzo Corpi binasını bahse açık hale getirerek; "siz kazanırsanız binaya sahip olursunuz, ben kazanırsam benden satın almak zorundasınız" diyen

⁸² Cenk Demir, *American Board'un İzmir'deki Faaliyetleri ve İzmir Uluslararası Kolej*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, 2014, s. 152.

⁸³ *Sebilürreşad*, 20/495, R. 27 Mart 1338/M. 27 Mart 1922, s. 7.

⁸⁴ İsmail Özer, "Genç Hristiyanlar Cemiyeti (YMCA) ve Türkiye Misyonu Faaliyetleri", Karadağ: *Tarih Biliminde Akademik Çalışmalar*, (Ed. Zafer Gölen), 2020, s. 143.

⁸⁵ Hester Donaldson Jenkins, *Robert Kolejin Kızları/Misyonerlik Feminizm Yabancı Okullar*, Çev. Ayşe Aksu, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2008), 167-168.

⁸⁶ MacCallum, *a.g.e.*, s. 3.

⁸⁷ Louis Mazzari, "A Palazzo on the Bosphorus the American Embassy in Beyoğlu", *American Turkish Encounters: Politics and Culture 1830-1939*, (Ed. Nur Bilge Criss, S. Esenbel, T. Greenwood, L. Mazzari), Newcastle: Cambridge Scholarship Publishing, 2011, s. 111.

Leishman, poker masasında bu bahsi kazanarak Palazzo Corpi için harcadığı parayı geri aldı.⁸⁸ Akabinde bahse katılan üyeler Amerikan Meclisi ve Senato'sundan kendi oylarıyla geçirdikleri binanın Amerikan Hükümetine satış kararını onayladılar. Böylelikle Palazzo Corpi, bir poker oyununda kazanılan ilk ve tek ABD diplomatik binası olması gibi benzersiz bir hikâyeye sahip oldu. Bina 1882 yılından itibaren ABD elçiliği ve konutu olarak kullanıldı. 1906'dan sonra Amerikan Büyükelçiliği olarak kullanılan bina 1937'den itibaren de Amerikan Başkonsolosluğu olarak hizmet verdi. Louis Mazzari'nin ifadesiyle; "Mütareke döneminde Palazzo Corpi, diplomasinin havalı bir çağında yüksek bahisli kumarın, nezaketin ve bir dünya savaşı ve devrim çağı aracılığıyla ilişkileri incelikli hale getirme yeteneğinin bir ürünü oldu."⁸⁹

2.8.2. Amerikan Donanması YMCA⁹⁰

Orijinal adıyla American Navy YMCA, işgal kuvvetleri arasında yer alan Amerikan donanması denizcilerinin spor gereksinimini karşılamaya yönelik Amiral Lambert Bristol'un girişimiyle 1922'de Yeniköy'de açılan Bristol Kampı faaliyet alanı oldu. 1923'te Suadiye'ye taşınmış olan kampta tenis, yüzme, balıkçılık ve beysbol gibi aktiviteler yapıldı⁹¹

2.8.3. Amerikan Kızıl Haç Karargâhı⁹²

Tam adı American Red Cross Headquarters olan bu oluşum, 1863 yılında İsviçreli iş insanı Jean Henry Dunant (1828-1910)⁹³ tarafından savaşlarda yaralanan ve esir düşen askerlerin durumlarının iyileştirilmesi amacıyla kurulan Uluslararası Kızılhaç Komitesi'nin (ICRC) İstanbul'daki uzantısı konumundaydı. Dr. MacCallum, incelediğimiz eserinde Beyoğlu'nda bulunduğu işaret ettiği Amerikan Kızılhaç Karargâhı'nın tam adresine ilişkin herhangi bir açıklamada bulunmamıştır. 1912 yılında İncil Evi Yayın Bölümü'nde görev alan MacCallum, YMCA üyeleriyle birlikte Kızılhaç çalışmalarında da yer aldı. İstanbul'daki diğer misyonerlik kuruluşlarında olduğu gibi Amerikan Kızıl Haç Karargâhı şubesinin tanıtım ve yayın faaliyetlerinin tamamına yakını İncil Evi'nde bulunan basım evinde gerçekleştirilmekteydi. Söz konusu yayınların önemlilerinden olan *The Orient* gazetesinin 17 Şubat 1915 tarihli nüshasının kapak resminde, Galata'da bulunan Amerikan Kızılhaç Hastanesi'nin (American Red Cross Hospital) bir fotoğrafına yer verildiği görülmektedir. Söz konusu fotoğrafa ilişkin açıklama notunda, İstanbul'da ve Ön Asya'daki Amerikan Kızılhaç Çalışmaları (American Red Cross Work in Constantinople and Asia Minor) hakkında aktarılan bilgiler, Dr. MacCallum'ın Kızılhaç Karargâhı'nın adresine ilişkin eksik bırakmış olduğu bilgileri tamamlar niteliktedir.

The Orient'in ilgili yazısında, Uluslararası Kızılhaç'ın harp yıllarında Türkiye'de görev yapan tarafsız tek şubesinin Amerikan Kızılhaç Karargâhı olduğu belirtilmektedir. Osmanlı Kızılay'ı ve Alman Kızılhaç'ı ağırlıklı olarak cephede çalışmaktaydılar. Ancak faaliyetlerini geniş bir alana yayabilmek için Amerikan Kızılhaç hastanelerinden de istifade etmişlerdir. İstanbul'dan Van'a kadar çeşitli şehirlerde Amerikan misyon hastanelerinden Beyrut Şubesi vasıtasıyla, İmparatorluğun Arapça konuşulan toprakları da dâhil olmak üzere hasta ve yaralı askerlere hizmet

⁸⁸ Şefik Onat, "İstanbul Sefarethaneleri (I)", <https://t24.com.tr/yazarlar/sefik-onat/istanbul-sefarethaneleri-i,34744>, [Erişim: 15.01.2023]; Thomas J. ve Carolan Jr., "Palazzo Corpi A National Treasure", *Foreign Service Journal A Selection of Reflections*, November 2002, s. 27.

⁸⁹ Thomas J.-Carolan Jr., a.g.m., s. 27.

⁹⁰ MacCallum, a.g.e., s. 3.

⁹¹ Toprak, a.g.m., s. 9-10.

⁹² MacCallum, a.g.e., s. 3.

⁹³ Henry Dunant, *A Memory of Solferino*, Geneva: Reprinted by the International Committee of the Red Cross (ICRC) by Courtesy of the American Red Cross, 2010, s. 7.

vermişlerdir. Kızılhaç İstanbul Şubesi için hizmet veren bir diğer hastane ise Taksim’de bulunan Amerikan Kızılhaç Hastanesi’dir. MacCallum’ın Beyoğlu cihetinde olduğunu belirttiği Kızılhaç Karargâhı Taksim’de bulunan Amerikan Kızılhaç Hastanesi olmalıdır. “Osmanlı yetkilileri ile Amerikan Büyükelçisi Henry Morgenthau arasında yapılan özel bir anlaşma sayesinde” İstanbul’da bulunan İngiliz ve Fransız hastanelerinin sorumluluğunu da üstlenen Amerikan Kızılhaç’ının, 1915 yılı kasım ayının ikinci yarısından itibaren çalışmalarına başladığı belirtilmektedir. Hizmete açılan tüm hastanelerin girişinde büyük bir tabela üzerinde Amerikan Kızıl Haç Hastanesi yazılıydı.⁹⁴

Yaralı ve hasta sayısında artış olduğunda, Amerikan Elçisi Henry Morgenthau’nun eşi Josephine Sykes Morgenthau’nun Kızılhaç Kadınlar Komitesi başkanı olarak Amerikan Kızılhaç Taksim Hastanesi’ne Robert Kolej’den yatak, döşek gibi ekipman sağlanması konusunda cömert yardımlarda bulunduğunu belirten The Orient gazetesi, Taksim Hastanesi girişinde çekilen hastane personelinin bir fotoğrafını yayımlamıştır. Bu fotoğrafta Elçi Morgenthau, eşi Josephine S. Morgenthau ve William W. Peet de yer almaktaydı. Güvenliğini Osmanlı askerlerinin üstlendiği hastane önündeki fotoğrafta, İngiliz ve Fransız Kızılhaç çalışanlarının yanı sıra Osmanlı Hilal-i Ahmer görevlileri de görülmektedir.⁹⁵

2.8.4. YMCA Beyoğlu Karargâhı ve YWCA Hizmet Merkezi⁹⁶

Dr. MacCallum’ın incelediğimiz eserinde yalnızca adlarından bahsettiği bu iki cemiyetin Beyoğlu şube binası, *Sebilürreşad* yazarı Mecdüddin Efendi’nin Genç Hristiyan Cemiyetleri’ne ilişkin daha önce kaleme aldığı yazısının devamı niteliğindeki makalesine göre, birbirine bitişik olup Beyoğlu/Kabristan Caddesi’nde bulunmaktaydı.⁹⁷

2.8.5. MacCallum’ın Pera İzlenimi⁹⁸

Pera, otellerin, tiyatroların, sinemaların, Avrupa mağazalarının ve genel olarak Avrupa yaşamının yaygın olduğu bir mahalleyi kapsamaktaydı. Beyoğlu’nda bulunan dönemin bazı Rum ve Ermeni kiliselerine ve Amerikan misyoner adaylarına yönelik cazibesi yüksek muhtelif mekânlara değinen MacCallum eserinde bu bina ve mekânları şu şekilde sıralamaktadır: İngiliz Büyükelçiliği Şapeli (St. Helena Chapel), Kırım Anma Kilisesi (Crimean Memorial Church), Ermeni Evanjelik Kilisesi (Aynalıçeşme Ermeni Protestan Kilisesi), Britanyalı ve Yabancı İncil Cemiyeti (The British and Foreign Bible Society), Galata Mevlevihanesi, Rumeli Hisarı’nda Misyon Dil Okulu ve Mektep. Rumeli Hisarı’nda Robert Kolej, İskoç Kilisesi’nin Galata’daki Musevi Misyonu (The Church of Scotland), bunların dışında Üsküdar Amerikan Kız Okulu ve Göztepe Erkek Lisesi.⁹⁹

Boğazda ayrıca Osmanlı’nın büyük sarayları vardır. Beşiktaş yakınlarındaki Dolmabahçe, Beylerbeyi, aynı adı taşıyan banliyöde Kandilli yakınlarındaki Göksu, Ortaköy yakınlarındaki yanmış saray Çırağan. Standard Oil Company’nin (Amerikan Standart Petrol Şirketi)

⁹⁴ *The Orient*, 17 February 1915, Vol. VI, No.7, Bible House, Constantinople, s. 49-51.

⁹⁵ *The Orient*, 17 February 1915, Vol. VI, No.7, Bible House, Constantinople, s. 50.

⁹⁶ MacCallum, *a.g.e.*, s. 3.

⁹⁷ *Sebilürreşad*, 20/495, R. 27 Mart 1338/M. 27 Mart 1922, s. 7.

⁹⁸ MacCallum, *a.g.e.*, s. 3-4.

⁹⁹ The Church of Scotland, Protestan misyonerlerin Osmanlı Yahudilerini Hristiyanlığa çevirmek için uğraş veren kuruluşları arasındadır bkz. Mustafa K. Sağ, “Londra Yahudiler Cemiyeti İstanbul Misyonu ve Hasköy İngiliz Okulu”, *Belleten*, 79/285, Ağustos 2015, s. 638.

Beykoz/Selvi Burnu'nda bulunan işletmesi.¹⁰⁰ Ortaköy ile Beşiktaş arasındaki sahilde yer alan Near East Relief genel merkezi.

Nüfus¹⁰¹

İstanbul'un nüfusuna ilişkin olarak resmi kayıtlara başvurmayıp Amerikan Board çevrelerinden almış olduğu duyumları paylaşarak tahminde bulunan MacCallum, nüfusun tahminen bir buçuk milyon civarında olduğunu ifade etmektedir. Dr. MacCallum, eseri yayımladığı muhtemel tarih olan 1921'e kadar da İstanbul için kesin bir nüfus sayımının yapılmadığını yazmıştır. MacCallum, İstanbul'un demografik yapısına ilişkin açıklamasında; İstanbul'da yaşayanların yaklaşık %50'sinin Türk, %25'inin Rum, %8'inin Ermeni, %16'sının Yahudi ve kalan %1'lik kısmının ise Kürt, Fars, Arnavut, İtalyan ve sair unsurlardan oluştuğunu belirtmektedir.

Ürünler¹⁰²

Şehirde imalatın çok düşük seviyelerde olduğunu belirten MacCallum, insanların çoğunun ticaretle uğraştığını, başlıca ticaret kalemlerini kilim, tütün, tiftik, ipek ve Avrupa'dan ithal malların oluşturduğunu belirtmektedir. İstanbul'da denizin balıkla dolup taşıdığını, çok sayıda balıkçının olduğunu, büyük balık türleri arasında ton balığı, yunus balığı, kılıç balığı ve kalkan balığının bulunduğunu ifade etmektedir.

İstanbul'da Amerikan Misyon Çalışması¹⁰³

MacCallum, eserinin bu başlığı altında 1831 yılında İstanbul'a ulaşan ilk misyonerlerin Rahip William Goodell¹⁰⁴ ve eşi olduğunu, kısa bir süre sonra da onlara William Gottlieb Schaufler¹⁰⁵ ve eşi ile Dr. Cyrus Hamlin ve eşinin katıldığına değinmektedir. Daha sonra yetenekli erkeklerden ve kadınlardan oluşan pek çoklarının bunların peşlerinden gittiklerini ifade eden MacCallum, İstanbul'da şehir yaşamının iyileştirilmesindeki en büyük katkının Amerikan Hayırseverliği aracılığıyla sağlandığını belirtmektedir. Bu bağlamda "Amerika Birleşik Devletleri temsilcilerinin, doksan yıldır kişisel ve toplumsal yaşam standartlarını yükseltmek için büyük ölçüde evanjelik ve eğitimsel çabalarla" burada çalışmakta olduklarına işaret etmektedir.

Yayın¹⁰⁶

İncil Evi'nde basılan ilk ve tek sayfadan itibaren basılı neşriyatın, şehrin ve ülkenin çeşitli halklarına yeni bir ışık ve hayat taşıma aracı olduğunu belirten Dr. MacCallum, ilk misyonerlerin âlimane çabaları sayesinde kutsal yazıların Türkçeye, Ermeniceye ve ülkenin diğer dillerine çevrilme olanağı bulunduğunu ifade etmektedir. Ona göre, yine bu sayede insanlara kendi dillerinde okul için ders kitapları ve dini ve bilimsel eserler verilmiştir. Bunun yanı sıra yüksek baskı sayısına

¹⁰⁰ Kurucusu Rockefeller olan petrol şirketinin Osmanlı topraklarına girişi I. Dünya Harbi dönemine rastlar. Devletlerin savaşta petrol ihtiyacını karşılamak amacıyla çeşitli ülkelerde depolar açan Standard Oil Company, Beykoz yakınlarında bu şirketi açmıştır. Şirketin Osmanlı topraklarındaki gaz ve benzin temini konusunda geniş bilgi için bkz. Büşra Karataşer, "Babiâli'nin Amerikan Petrol Şirketi Standard Oil'e Bakışı", *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi (SBAD)*, 13/12, s. 351.

¹⁰¹ MacCallum, *a.g.e.*, s. 4.

¹⁰² *a.g.e.*, s. 4.

¹⁰³ *a.g.e.*, s. 5.

¹⁰⁴ Doğum ve ölüm tarihi: 1792-1867 (DLIR, PCM-G-34, Personnel records for William Goodell).

¹⁰⁵ Doğum ve ölüm tarihi: 1798-1883 (DLIR, PCM-S-18, Personnel records for William G. Schaufler).

¹⁰⁶ MacCallum, *a.g.e.*, s. 5.

sahip olarak haftalık ve aylık süreli yayınlar çıkarılarak toplumda okuma zevkinin geliştirilmesine katkı sağlanmıştır.

Eğitim¹⁰⁷

Dr. MacCallum'a göre İstanbul'un Batı tarzında eğitimle ilk teması Amerikalılar aracılığıyla gerçekleşmiş olup Amerikan okulları halk nazarında her zaman popüleritesini muhafaza etmiştir. Bu okullara katılım genellikle mevcut konaklama kontenjanı ile sınırlandırılmış durumdaydı. Erkekler için Robert Kolej ve kadınlar için "Konstantinopolis Koleji" misyon çalışmalarının doğal birer sonucu olarak gelişmişti. Gedik Paşa, Üsküdar ve Göztepe'deki okullar ise yine Amerikan Board'a bağlı olup 1921 itibarıyla tamamında yaklaşık 500 öğrenci bulunmaktaydı. Misyon Dil Okulu'nda (Mission Language School) yeni atanan misyonerlerin aktif hizmete başlamadan önce yerel dil eğitimi almak üzere bir yıl kadar bekletildiklerini belirten MacCallum, bunun yanı sıra Dil Okulu Pansiyonu'nun da kısa süre kalacak misyonerlerin konaklamasına açık tutulmakta olduğunu ifade etmektedir. Dr. MacCallum'ın aktarımlarına göre, Misyonlar kapsamında kurulan Din Okulu'nun (The School of Religion) kurulduğu ilk yıl içerisinde Rus, Ermeni, Bulgar ve Rum olmak üzere yirmi üç öğrencisi bulunmaktaydı. Okul, vaaz verme, öğretme veya Hristiyan Derneği (Christian Assosiation) çalışmalarında aktif misyonerlik için eğitimde üç yıllık bir lisansüstü eğitim kursu sunmaktaydı.

Kiliseler¹⁰⁸

Dr. MacCallum, evanjelik kiliselerin şehrin pek çok yerinde olmak üzere on noktada Ermenice, Rumca ve Türkçe düzenli ayinler yapmakta olduğunu, ayrıca iki Amerikan kilisesinde İngilizce olarak pazar ayinleri yapılmakta olduğunu belirtmektedir.

İşletmeler¹⁰⁹

Türkiye'deki Amerikan Misyonlarının Hazinesi Hukuk Doktoru William Wheelock Peet idi. Peet'in ofisleri İncil Evi'nde bulunmaktaydı. Dr. MacCallum'a göre İncil Evi hazinedarlığı, uzun yıllardır Türkiye'deki Amerikan Board teşebbüsleri arasında en büyük finansal işlemleri yürütmekteydi. MacCallum, bu kanal aracılığıyla ülkenin dört bir yanında kıtlık, katliam ve göç mağdurlarına milyonlarca dolarlık yardım fonu gönderildiğinden bahsetmektedir. Ona göre, İncil Evi'nin kredisi, para piyasasındaki en iyi Avrupa veya Amerikan bankalarınınkine eşit bir konumdaydı.

2.8.6. Küçük Asya¹¹⁰

MacCallum, son birkaç yıldaki koşulların Anadolu'daki misyonerlik çalışmalarına büyük oranda olumsuz etkide bulunmasına rağmen misyon çalışmalarının ne denli olumlu sonuçlar aldığını belirtmek açısından bazı istatistiklere yer vermektedir. Buna göre; 162 misyoner, Osmanlı tebaasından 1.000 işçi ile irtibat sağlamıştır. 14.800 kilise üyesi, 50 bin Evanjelik Hristiyan ve 132 kiliseye ek olarak toplamda 438 okulun tüm sınıflarında 25 bin kursiyer bulunmaktaydı. Ayrıca yerel Hristiyanlar kilise ve okul masrafları için yıllık 142,178 dolar yardım yapmaktaydılar.

¹⁰⁷ a.g.e., s. 5-6.

¹⁰⁸ a.g.e., s. 6.

¹⁰⁹ a.g.e., s. 6.

¹¹⁰ a.g.e., s. 6-7.

Misyon Merkezleri¹¹¹

Dr. MacCallum'ın misyon faaliyetlerinin ana merkezleri olarak aktarmakta olduğu şehirler listesinde; Adana, Antep, Bitlis, Bursa, Kayseri, Erzurum, Harput, Maraş, Mardin, Merzifon, Sivas, İzmir ve Trabzon bulunmaktaydı.

Hastaneler¹¹²

Amerikan Board Türkiye misyonlarının en önemli vasıtalarından birisi de “tıbbî misyonerlik” idi. Hastaların içine düştükleri aciziyet ve zaafıtan kaynaklanan ıstıraplı anlarından faydalanarak onları Hristiyanlaştırma çabasıyla açılan sağlık kuruluşları¹¹³ MacCallum'a göre 1920'lerde on hastaneden ibaretti. Hastanelerdeki çalışmaların misyonerliğin etkin bir çalışma sahası olduğuna işaret eden MacCallum eserinde, “Amerikan hastaneleri insanların ıstırabını hafifletiyor ve bir o kadar da merkezde Mesih hayatını yaşatarak yetersiz donanım ile harikalar yaratıyor” ifadelerine yer vermektedir.

2.8.7. Genel Bakış¹¹⁴

Dr. MacCallum, bu kısımda, Amerikan Board'un Türkiye Misyonu kapsamında doksan yıllık çalışmalarının geldiği noktayı değerlendirerek ilerleyen sürece dair düşüncelerini ifade etmiştir. MacCallum, “bir asırlık çalışma boşa gitmedi ve biz daha da büyük bir gelecek için sabırsızlanıyoruz, Amerika'nın Yakın Doğu'ya yaptığı hiçbir katkı, bu bölgenin çeşitli milletleri için bu kadar değerli olmadı ve bu çalışmanın tüm dallarının güçlü bir şekilde yeniden başlatılması, ülkenin geleceği ve sakinlerinin tüm sınıfları arasında barış ve iyi niyetin sağlam bir şekilde kurulması için güçlü öneme sahip olacaktır” ifadelerine yer vermektedir.

2.8.8. İstanbul'daki Amerikan Board Personeli¹¹⁵

Dr. MacCallum'ın İstanbul'daki Board personeline ilişkin oluşturmuş olduğu bu liste Amerikan Board çalışanlarının görev bölgeleri ve isimlerinden müteşekkildir. MacCallum, kitapçıkta bu şahısların sadece aşağıda bahsedilen isimlerini zikretmiştir. Biz de burada MacCallum'ın verdiği listede yer alan Board çalışanlarının isimlerini vermenin yanı sıra, bu şahısların hizmet kayıtlarının bulunduğu DLIR arşivinin “Memorial Book” adlı hatıra kaydındaki kişisel kayıtlarından faydalanarak en azından doğum ve ölüm tarihlerine ilişkin bilgilere yer vermeyi uygun gördük.

İncil Evi: William W. Peet, Caroline Hemphill, Bay ve Bayan Harry A. Flint ve Eleanor Ketchum.

Gedik Paşa: Annie M. Barker,¹¹⁶ Ellen W. Catlin,¹¹⁷ Anna B. Jones,¹¹⁸ Elizabeth Lewis, Etta C. Doane Marden,¹¹⁹ Ethel W. Putney¹²⁰, Mary Isabel Ward.¹²¹

¹¹¹ *a.g.e.*, s. 7.

¹¹² *a.g.e.*, s. 7.

¹¹³ Süleyman Kocabaş, *Türkiye'de Gizli Tarih III (Misyonerlik ve Misyonerler)*, İstanbul: Vatan Yayınları, 2002, s. 116.

¹¹⁴ MacCallum, *a.g.e.*, s. 7.

¹¹⁵ *a.g.e.*, s. 8.

¹¹⁶ Doğum ve ölüm tarihi: 1864-1950 (DLIR, MFM-B-11, Memorial records for Annie M. Barker).

¹¹⁷ Doğum ve ölüm tarihi: 1883-1943 (DLIR, MFM-C-17, Memorial records for Ellen W. Catlin).

¹¹⁸ Doğum ve ölüm tarihi: 1862-1947 (DLIR, MFM-I-J-22, Memorial records for Anna B. Jones).

¹¹⁹ Doğum ve ölüm tarihi: 1851-1946 (DLIR, MFM-7, Memorial records for Etta C.D. Marden).

¹²⁰ Doğum ve ölüm tarihi: 1880-1967 (DLIR, PCM-P-89, Personnel records for Ethel W. Putney).

¹²¹ Doğum ve ölüm tarihi: 1874-1960D (LIR, PCM-W-15, Personnel records for Mary I. Ward).

Üsküdar: Esther Bridgman, Isabelle Harley,¹²² Mary Ella Kinney,¹²³ Marry W. Riggs,¹²⁴ Emma Zbinden.¹²⁵

Göztepe: Rahip Reuben H. Markham¹²⁶ ve eşi R. Finney Markham,¹²⁷ Dr. James P. McNaughton¹²⁸ ve eşi Rebecca G. McNaughton.¹²⁹

Arnavutköy: Dr. Phillips F. Greene ve eşi.

Rumeli Hisarı: İdari Müdür Charles Ernest Clark,¹³⁰ Josephine Dana, Dr. Wilson Farnsworth Dodd¹³¹ ve ilk eşi Mary Benedict Dodd,¹³² Rahip Luther Richardson Fowle¹³³ ve eşi Helen Curtis Fowle,¹³⁴ Rahip Fred F. Goodsell¹³⁵ ve eşi Lulu K. Service Goodsell,¹³⁶ Dr. Frederick William MacCallum¹³⁷ ve eşi Henrietta Mima MacCallum,¹³⁸ Dr. Rahip Henry Harrison Riggs¹³⁹ ve üçüncü eşi Annie M. Dennison Riggs¹⁴⁰.

Sonuç

19. asrın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti'nde etkinliğini artıran Amerikan Protestan misyonerleri kısa zaman zarfında misyonlara aktarılan büyük miktarlardaki fonlar sayesinde matbaa, okul ve hastane gibi teşekküller ihdas etmişlerdir. Amerikan Board misyonerlerinin aktif faaliyetleri neticesinde Osmanlı ülkesini dinî, siyasî ve içtimai manalarda etkiye açık hale getirmiş olan bu müesseseler bilhassa Ermeniler arasında revaç bulmuştur. Bu durum, Batılı devletlerin Osmanlı Devleti'ne siyasi müdahale noktasında ellerini güçlendiren bir unsur haline gelmiştir.

Dr. Frederick William MacCallum, Amerikan Protestan misyonerliğinin en önemli vasıtalarından birisi olan İncil Evi Yayın Bölümü'nde on dokuz yılı resmî ve on yılı emeklilik sonrası olmak üzere toplam yirmi dokuz yıl boyunca görevde kaldı. Bu süreçte Amerikan Board misyonlarının birkaçında resmî görev almasının yanı sıra pek çoğuna da destek verdi. Bu kadar uzun bir süre içerisinde Amerikan misyonerliğinin Osmanlı coğrafyasındaki işleyişine dair bütün detaylara vâkıf olan MacCallum, incelediğimiz eserinde yaklaşık 30 yıllık gözlemlerine dayanarak İstanbul'a, İstanbul'daki misyonerlik kuruluşlarına ve bu kuruluşlarda görev yapan personele dair önemli veriler sunmuştur. Bilhassa İstanbul'da görev yapan misyonerlerin meşguliyetleri, dinî, siyasî, içtimai ve ticari emellerini vücuda getirme vasıtalarına dair bazı ipuçları da vermiştir. MacCallum risalesinde, misyonerlik çalışmalarının dışında, 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başlarında İstanbul'un tarihi mekânlarına ilişkin bazı detaylar da aktarmıştır. Bu sayede bir

¹²² Doğum ve ölüm tarihi: 1880-1963 (DLIR, PCM-H-23, Personnel records for Isabelle Harley).

¹²³ Doğum ve ölüm tarihi: 1874-1930 (DLIR, MFM-K-15, Memorial records for Mary E. Kinney).

¹²⁴ Doğum ve ölüm tarihi: 1873-1943 (DLIR, MFM-R-28, Memorial records for Mary W. Riggs).

¹²⁵ Doğum ve ölüm tarihi: 1884-1933 (DLIR, PCM-Y-Z-7, Personnel records for Emma Zbinden).

¹²⁶ Doğum ve ölüm tarihi: 1887-1949 (DLIR, PCM-M-23, Personnel records for Reuben H. Markham).

¹²⁷ Doğum ve ölüm tarihi: 1891-1957 (DLIR, PCM-M-22, Personnel records for R. Finney Markham).

¹²⁸ Doğum ve ölüm tarihi: 1861-1938 (DLIR, PCM-M-68, Personnel records for James P. McNaughton).

¹²⁹ Doğum ve ölüm tarihi: 1857-1947 (DLIR, PCM-M-70, Personnel records for Rebecca G. Jillson McNaughton).

¹³⁰ Doğum ve ölüm tarihi: 1875-1942 (DLIR, MFM-C-26, Memorial records for Charles E. Clark).

¹³¹ Doğum ve ölüm tarihi: 1893-1958 (DLIR, MFM-D-21-1, Memorial records for Wilson F. Dodd).

¹³² Doğum ve ölüm tarihi: 1894-1936 (DLIR, MFM-D-18, Memorial records for Mary B. Dodd).

¹³³ Doğum ve ölüm tarihi: 1886-1973 (DLIR, MFM-F-21-1, Memorial records for Luther R. Fowle).

¹³⁴ Doğum ve ölüm tarihi: 1886-1949 (DLIR, MFM-F-19, Memorial records for Helen C. Fowle).

¹³⁵ Doğum ve ölüm tarihi: 1881-1976 (DLIR, PCM-G-38, Personnel records for Fred F. Goodsell).

¹³⁶ Doğum ve ölüm tarihi: 1881-1971 (DLIR, PCM-G-39, Personnel records for Lulu K. Service Goodsell).

¹³⁷ Doğum ve ölüm tarihi: 1863-1945 (DLIR, MFM-M-1, Memorial Records for Frederick W. MacCallum).

¹³⁸ Doğum ve ölüm tarihi: 1865-1959 (DLIR, PCM-M-2, Memorial Records for Henrietta M.R. MacCallum).

¹³⁹ Doğum ve ölüm tarihi: 1875-1943 (DLIR, MFM-R-25-1, Memorial records for Henry H. Riggs).

¹⁴⁰ Ölüm tarihi: 1949 (DLIR, PCM-R-32, Personnel records for Annie Dennison Riggs).

misyonerin perspektifinden son dönemde Osmanlı payitahtı İstanbul'un önemli cadde ve sokaklarında bulunan çeşitli kurumların yeri ve önemine dair bazı kent bilgileri de ortaya konulmuştur. Bu risalenin incelenmesinden hâsıl olan intiba; Osmanlı coğrafyasında, özellikle İstanbul'daki misyonerlik faaliyetlerinin bütüncül bir yapı içerisinde ciddi bir Hristiyanlaştırma faaliyeti şeklinde yürütülmüş olduğudur.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA).

BOA. HR. İD. 1796/21.

BOA. HR. SYS. 2883/1; 2092/15.

BOA. Y. PRK. ZB. 15/41.

Digital Library for International Research (DLIR) Arşivi.

Memorial Records

DLIR, MFM-B-11, 62-1.

DLIR, MFM-C-12, 17, 26.

DLIR, MFM-D-18.

DLIR, MFM-F-19, 21

DLIR, MFM-G-36, 37, 40.

DLIR, MFM-I-J-22.

DLIR, MFM-K-15, 17, 19.

DLIR, MFM-M- 1-1, 1-2.

DLIR, MFM-R-25-1, 28.

DLIR, PCM-A-23.

DLIR, PCM-G-6, 34, 38, 39

DLIR, PCM-H-14, 23.

DLIR, PCM-M- 2, 22, 23, 68, 70.

DLIR, PCM-R-32.

DLIR, PCM-P-89.

DLIR, PCM-S-18.

DLIR, PCM-W-15.

DLIR, PCM-Y-Z-7.

Sürelî Yayınlar

Sebilürreşad, R. 26 Şubat 1338/M. 26 Şubat 1922, 19/493; R. 27 Mart 1338/M. 27 Mart 1922, 20/495.

The Acorne, Constantinople, 7 June 1919, Vol. 1, No. 1; 3 January 1920, Vol. 2, No. 1.

The Orient, Bible House, Constantinople, 17 February 1915, Vol. VI, No. 7; 7 December 1921, Vol. VIII, No. 49; 28 December 1921, Vol. VIII, No. 52.

Tetkik Eserler

Alan, Gülbadi, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Protestan Okulları*, Ankara: TTK. Yayınları, 2015.

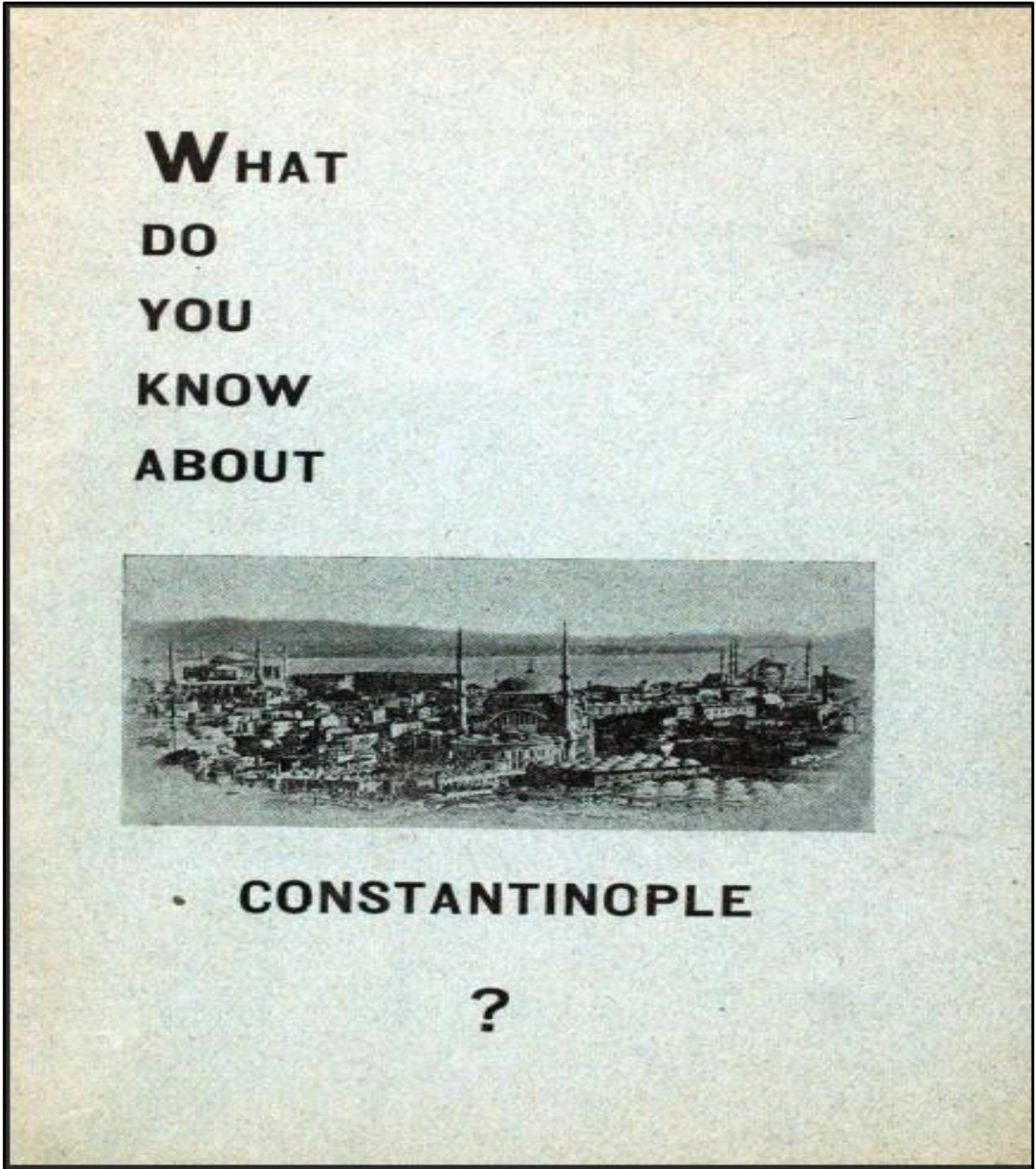
- Baskı ve Harf: Ermeni Matbaacılık Tarihi*, Çev. Sirvart Malhasyan-Arlet İncidüzen, İstanbul: Bir Zamanlar Yayıncılık, 2012.
- Bolat, Bengül-Ratip Ayaz, “İngiliz Misyonerlik Faaliyetlerinin Osmanlı Devleti’nin Yıkılış Sürecine Etkileri”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Atatürk Yolu Dergisi*, S. 61, Güz 2017, ss. 1-45.
- Demir, Cenk, *American Board’un İzmir’deki Faaliyetleri ve İzmir Uluslararası Kolej*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, 2014.
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi, Ankara 2010.
- Donaldson, Hester Jenkins, *Robert Kolej’in Kızları/ Misyonerlik Feminizm Yabancı Okullar*, Çev. Ayşe Aksu, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2008.
- Dunant, Henry, *A Memory of Solferino*, Geneva: Reprinted by the International Committee of the Red Cross (ICRC) by Courtesy of the American Red Cross, 2010.
- Eyice, Semavi, “Küçük Ayasofya Külliyesi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 26, Ankara 2002, ss. 520-522.
- Güneş, Mehmet, “Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları ve Bu Sayımları İçeren Kayıtların Tahlili”, *Akademik Bakış Dergisi*, C. 8, S. 15, Kış 2014, ss. 221-240.
- Hamlin, Cyrus, *Türkler Arasında (Türkiye’deki Misyonerlik Faaliyetleri ve Robert Kolej)*, İstanbul: Kahverengi Yayınları, 2015.
- Karataşer, Büşra, “Babîâli’nin Amerikan Petrol Şirketi Standard Oil’e Bakışı”, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi (SBAD)*, C. 13, S. 12, ss. 343-363.
- Kerim, Ali-Süme Veli, “İstanbul’un Eski Su Kaynakları; Sarnıçlar”, *Türk Hidrolik Dergisi*, C. 2, S. 2, Aralık 2018, ss. 1-8.
- Kırkağaçlıoğlu, Ediz, *Osmanlı İmparatorluğu’ndan Türkiye Cumhuriyeti’ne Uzanan Bir Okulun Hikayesi: İstanbul Amerikan Kız Koleji (1871-1932)*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Kocabaş, Süleyman, *Türkiye’de Gizli Tarih III (Misyonerlik ve Misyonerler)*, İstanbul: Vatan Yayınları, 2002.
- Kök, Elif, “Yeniçeri Müzesine Ait Yeni Bulunan Bir Çizim”, *Akdeniz Sanat Dergisi*, C. 13, Özel Ek Sayı, ss. 265-276.
- MacCallum, Frederick W., *What Do You Know About Constantinople?*, İstanbul: Bible House.
- Matteosian, Hagop, *Missions of the ABCFM in Turkey*, İstanbul: Printed by Hagop Matteosian, 1904.
- Matteosian, Hagop, *Official List of American Religious, Educational and Charitable Institutions in the Ottoman Empire*, Pressed by H. Matteosian, 1907.
- Mazzari, Louis, “A Palazzo on the Bosphorus the American Embassy in Beyoğlu”, *American Turkish Encounters: Politics and Culture 1830-1939*, (Ed. Nur Bilge Criss, S. Esenbel, T. Greenwood, L. Mazzari), Newcastle: Cambridge Scholarship Publishing, 2011.

- Özer, İsmail, “Genç Hristiyanlar Cemiyeti (YMCA) ve Türkiye Misyonu Faaliyetleri”, *Tarih Biliminde Akademik Çalışmalar*, (Ed. Zafer Gölen), Karadağ: 2020, ss. 136-154.
- Sağ, Mustafa Kaan, “Londra Yahudiler Cemiyeti İstanbul Misyonu ve Hasköy İngiliz Okulu”, *Bellekten*, C. 79, S. 285, Ağustos 2015, ss. 627-658.
- Salt, Jeremy, *Emperyalizm, Evanjelizm ve Osmanlı Ermenileri (1878-1896)*, Çev. Kadriye Göksel, İstanbul: Tarih&Kuram Yayınları, 2018.
- Thomas J.-Carolan Jr., “Palazzo Corpi A National Treasure” *Foreign Service Journal A Selection of Reflections*, November 2002, ss. 26-30.
- Toprak, Zafer, “Osmanlı’dan Günümüze eğitim Tarihinden Örnekler: Arnavutköy Amerikan Kız Koleji”, *Tombak Dergisi*, S. 25, 1999, ss. 48-50.
- Toprak, Zafer, “Vay Em Si Ey (YMCA) Jimnastikhaneleri”, *Toplumsal Tarih*, S. 2, Şubat 1994, ss. 8-12.
- Uçar, Ahmet, *Hristiyan Gençler Cemiyeti ve Türkiye’deki Faaliyetleri (1910-1939)*, İstanbul: İTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, 2013.
- Yücel, İdris, *Anadolu’daki Amerikan Hastaneleri ve Tıbbi Misyonerlik (1880-1930)*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, 2011.

Web Kaynakları

- Bruce G. Privratsky, *A History of Turkish Bible Translations (annotated chronology with historical notes and suggestitons for further research)*, ([https://historyofturkishbible.files Word](https://historyofturkishbible.files.Word)), April 2014.
- <https://www.amerikanhastanesi.org/tarihce>
- <https://archives.saltresearch.org>.
- <https://www.binbirdirek.com.tr>
- <https://kvmgm.ktb.gov.tr>
- <https://sozluk.gov.tr>
- <https://www.serefiyesarnici.com>
- Şefik Onat, “İstanbul Sefarethaneleri (I)”, <https://t24.com.tr>
- <https://website.robcol.k12.tr/tr/rc-hakkinda/tarihimiz>

Ek-1: What Do You Know About Constantinople? Adlı Eserin Kapak Sayfası

Ek-2: What Do You Know About Constantinople? Adlı Esere Göre İstanbul'da Amerikan Board Personelinin Bulunduğu Yerler.

